

Božo ODOBAŠIĆ

DIJALOG POMIRENJA I OBRAĆENJA Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju

Sažetak

S Drugim vatikanskim koncilom Crkva se otvorila svijetu. Ivan XIII. i Pavao VI. započeli su ekumenski dijalog koji je kulminirao međusobnim dokidanjem ekskomunikacija i pomirenjem između Katoličke i Istočne Crkve. Ivan Pavao II., 'hodočasnik mira', na pragu trećeg tisućljeća, predvodi "ispit savjesti" Crkve. Sustavno traži objektivno znanstveno utvrđivanje činjenica da se kaže istina. Papa je u oko 100 slučajeva javno priznao zablude u Crkvi, osudio ih i molio za oprost. Kroz istinski dijalog treba doći pomirenje. U duhu deklaracije Nostra aetate 4. simpozij Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju produbio je taj dijalog sa Židovima. Nakon objektivno utvrđenih činjenica Papa priznaje da i Crkva snosi odgovornost za šoa, progon Židova u Drugom svjetskom ratu. U svom govoru 31. listopada 1997. odlučno osuđuje sve oblike genocida, rasizma i antisemitizma. Šoa mora i za Židove i kršćane ostati spomen koji će ih poticati na dijalog i zblžavati istom korijenu vjere. Nakon mržnje Papa je otpočeo novi "Tractatus pro Judaeis".

Povod ovom pisanju jest održani simpozij u Vatikanu od 30. listopada do 1. studenog 1997. u vidu nadolazećeg jubileja 2000. godine na temu Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju i Papin govor sudionicima ovog znanstvenog skupa 31. listopada 1997. U tom govoru Papa u potpunosti osuđuje svaki oblik protužidovstva i rasizma. Simpozij je organizirala Teološko-povijesna komisija za proslavu velikog Jubileja kojoj predsjedava poznati teolog fr. Georges Cottier. Ovo je službena i javna izjava pape Ivana Pavla II. u ime Katoličke Crkve. Papa ju je izgovorio na francuskom jeziku.¹ Zašto ova izjava? Što se njome želi postići?

Crkva ne može šutjeti

U bit poslanja Crkve pripada naviještati istinu. Crkva pred istinom ne može šutjeti. I pred zlima i nepravdama suvremenoga

¹ *L'Osservatore Romano*, sabato 1. Novembre 1997, str. 6; na hrvatskom jeziku u: *BK BiH KTA Vjesti*, god. I, br. 14, studeni 1997, str. 8-9.

svijeta Crkva ne smije šutjeti.² Štoviše poslanje Crkve u svijetu je biti glasnik istine. Evanđelje je riječ Boga istinitoga, glas Isusa Krista, koji se svijetu predstavio riječima "Ja sam Put, Istina i Život" (Iv 14,8). Po svojoj Crkvi Isus naviješta istinu o spasenju svih ljudi (usp Dj 4,12). Papa Ivan Pavao II. vjeran je glasnik Isusovih riječi i djela, "sluga evanđelja", "glasnik sloge i mira".³ Vjeran i uporan utjelovljenoj Riječi želi osloboditeljsku riječ, na pragu trećeg tisućljeća, navijestiti kao istinu koja oslobađa: "Ako ostanete u mojoj riječi, uistinu, moji ste učenici; upoznat ćete istinu, i istina će vas osloboditi" (Iv 8,31b-32). Oslobodjenje se pak postiže oprostjenjem i pomirenjem.⁴ Biti neustrašivi glasnik istine⁵ i oslobodjenja kroz oprostjenje i pomirenje jesu zacijelo odrednice pontifikata pape Ivana Pavla II. Zato Papa u nadolasku trećeg tisućljeća cijelu Crkvu stavlja pred veliki ispit savjesti. Novinaru Jasu Gawronskom u intervjuu izjavio je: "Na kraju ovog drugog tisućljeća moramo učiniti ispit savjesti; gdje smo, gdje nas je Krist doveo, gdje smo iskrivili evanđelje."⁶ On kao "hodočasnik mira i prijateljstva"⁷ uporno poziva na oporoštenje i pomirenje: "Oprostimo i zatražimo oprostjenje".⁸ "Bez takvog stava teško je graditi mir. Nizanje 'krivnji' i 'kazna' neće se nikada završiti, ako se jednom ne oprost. Oprostiti ne znači zaboraviti. Ako je sjećanje zakon povijesti, oprostjenje je snaga Božja, snaga Krista koji djeluje u događajima ljudi i naroda."⁹ "Tražiti oprost i sam oprostiti" bila je Papina poruka i Crkvi u Hrvatskoj.¹⁰ Jedino oprostjenje donosi pomirenje među ljudima. Papi je tu nadahnuće sam Krist.¹¹ "Oprošte-

2 Usporedi propovijed pape Ivana Pavla II. o mafiji u Cosenzi 6. listopada 1985. U svom govoru članovima Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine 13. travnja 1997. u Sarajevu Sveti Otac naglašava: "Pozvani ste biti nositelji nove kulture koja, izvirući iz nepresušnoga vrela Evanđelja, propovijeda poštivanje svih ljudi... Ne bojte se jasno i glasno očitovati preko svih zakonitih sredstava koja su vam na raspolaganju i ne dopustite da vas zastraši ni jedna ovozemaljska vlast", u: *Papa u Sarajevu* (priredili Ivo Tomasević, Tomo Vukšić), Nadbiskupski ordinarijat vrhbosanski, Sarajevo 1997, str. 69.

3 Tako Papa sebe naziva u propovijedi na stadionu Koševo u Sarajevu 13. travnja 1997. Usp. *Papa u Sarajevu, nav. dj.*, str. 51. Usp. Papin govor civilnim i crkvenim vlastima Sarajeva 8. rujna 1994, u: *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne* (priredio fra Velimir Blažević), Svjetlo riječi, Sarajevo 1997, str. 172.

4 Usp. Tomislav Jozić, *Etičke pretpostavke praštanja*, u: Bože Vuleta (uredio), *Praštanje*, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija, Konf. franjevačkih provincija, Split-Sinj 1995. Isti, *Vrijeme praštanja i pomirenja*, u: *Vrhbosnensia* 1 (1997) 53-66.

5 Usp. 2 Tim 4,2.

6 Luigi Accattoli, *Quando il papa chiede perdono. Tutti i mea culpa di Giovanni Paolo II*, Mondadori, Milano 1997, str. 9.

7 Papa se sam tako odredio u svom pozdravnom govoru u zračnoj luci u Sarajevu 12. travnja 1997; vidi u: *Papa u Sarajevu, nav. dj.*, str. 16.

8 *Papa u Sarajevu, nav. dj.*, str. 52.

9 Papina propovijed koju je kanio održati pohodu Sarajevu 8. rujna 1994, u: *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne*, nav. dj., str. 167.

10 Papa Ivan Pavao II, *Govori u Hrvatskoj*, KS Dokumenti 100, Zagreb 1994, str. 27.

11 Usp. *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne*, nav. dj. (ondje br. 8), str. 168.

nje je u svojemu najistinskijemu i najuzvišenijemu obliku čin čiste ljubavi ... a ... sigurno praštanje je daleko od toga da isključuje istinu; ono je traži" jer "bitna pretpostavka praštanja i pomirenja jest pravda".¹² Istina i pravda zahtijevaju traženje oprostjenja da se postigne mir. "Mir je dar Svevišnjega ali je također i čovjekova zadaća."¹³ Zato se čovjek mora moliti za mir i zalagati se da taj Božji dar urodi plodovima.¹⁴

Druga je godina pripreve za veliki Jubilej 1998. uoči trećeg tisućljeća posvećena Duhu Svetom. "Kada dođe on - Duh Istine - upućivat će vas u svu istinu" (Iv 16,13). Čini se da je upravo u Duhu Svetom Papa našao snage za ispit savjesti cijele Crkve kako bi obnovljena i izmirena sa svijetom mogla naviještati osloboditeljsku sangu oprostjenja i mira.

Ispit savjesti Crkve predvodi Papa

Imajući u vidu pontifikat Ivana Pavla II. može se ustvrditi da je papina izjava o protužidovstvu samo jedna u nizu već objavljenih u kojima on preišlja kršćansku povijest misli i djelovanja. Već kao nadbiskup Krakova i od početka svoga pontifikata Papa predvodi ispit savjesti¹⁵ Katoličke Crkve. On dobro zna da je Kristova Crkva "bez ljage i nabora ili čega takva... sveta i neporočna" (Ef 5,27), ali njezini članovi su grješni ljudi koji su u povijesti Crkve počinili mnoge pogreške i nepravde. Papa u svojim govorima često nastupa svjestan da je Petrov nasljednik i na to podsjeća upravo kada govori o oprostjenju i pomirenju.¹⁶ U cijelom pontifikatu pape Ivana Pavla II. svojstven je čin poniznog sluga Kristova koji istini gleda u oči. On je čovjek istine. On je priznaje i prihvaća. "Trajna je pak istina da 'tražiti oprostjenje i oprostiti jest put posve dostojan čovjeka'".¹⁷ I preišljajući povijest Crkve i njezinih članova Papa priznaje počinjene pogreške i moli oprostjenje braneci tako ljudsko dostojanstvo članova Crkve. A budući da se radi o

12 Tomo Vukšić, *Ekumenski i međureligijski aspekti pastoralnoga pohoda pape Ivana Pavla II. Sarajevu*, u: *Vrhbosnensia* 1 (1997) 41; usp. Papina propovijed na stadionu Koševo u Sarajevu 13. travnja 1997, u: *Papa u Sarajevu*, nav. dj., str. 53.

13 Papin govor predsjedniku židovske općine u Sarajevu 13. travnja 1997, u: *Papa u Sarajevu*, nav. dj., str. 81.

14 Usp. isto.

15 Ivan Pavo II, Apostolsko pismo *Tertio Millennio Adveniente*, KS Dokumenti 101, br. 36 (u daljnjim tekstima skraćeno TMA).

16 Usp. Papina propovijed u Sarajevu na stadionu Koševo 13. travnja 1997, u: *Papa u Sarajevu*, nav. dj., str. 49; usp. Papin govor članovima Biskupske konferencije Bosne i Hercegovine, u: *Papa u Sarajevu*, nav. dj., str. 71.

17 Papina propovijed u Sarajevu na stadionu Koševo 13. travnja 1997, u: *Papa u Sarajevu*, nav. dj., str. 53.

pogreškama i nepravdama počinjenima u Crkvi i u ime Crkve, Papa traži da se one znanstveno utvrde i ocijene u svjetlu okolnosti i spoznaja u vremenu u kojem su počinjene. Zato je svakom Papinu činu oprostjenja i pomirenja uslijedilo znanstveno utvrđivanje počinjenih pogrešaka i dometa njihovih posljedica. Ivan Pavao II. ima odvažnosti priznati pred svijetom da ima u povijesti Crkve zabluda i grijeha koje se danas ne mogu braniti. U ime evanđelja i savjesti to više ne ide. Protivi se duhu evanđelja i istini. Papa je u tom smislu svjestan "tereta mrtvih"¹⁸ koji Crkvu opterećuje od njezinih početaka. I mrtvi obvezuju Crkvu na mir jer i oni "u Božjem svjetlu, za preživjele zazivaju mir i pomirenje".¹⁹ "Bog je na strani potlačenih... Njegov je narod koji umire"²⁰. U Drugom svjetskom ratu papa Wojtyła je izbliza proživio sudbinu naroda koji umire gledajući Auschwitz i druge logore smrti fašističkog režima. Ta iskustva zacijelo ga nadahnjuju da kao papa potakne na ispit savjesti sve članove Crkve priznavajući grijeh njezinih članova i dosljedno k tome oprašta i traži oprostjenje. Za papu je dolično ispovijediti grijeh koji opterećuju Crkvu.²¹ *Historia est magistra vitae*. Papa želi da naučimo iz zabluda prošlosti kako se one ne bi ponovile. Iz njih treba naučiti surađivati kako bismo oprostjenjem i pomirenjem postigli mir.²² Zato e u svom pontifikatu slijediti uzore papa predšasnika Ivana XXIII., Pavla VI. i Ivana Pavla I. Njihove prve korake k oprostjenju i pomirenju on će razviti u pravi plan pomirenja Crkve na prijelazu u treće tisućljeće.

Ostavimo stare svade

Kao i pape predšasnike Ivana Pavla II. mučio je problem razjedinjenosti Crkve. Zato će rado spominjati Ivana XXIII. koji je osjetio potrebu novog Koncila. Ivan XXIII. još kao apostolski vizitator 1926. napisao je jednom mladom pravoslavcu u Sofiji: "Katolici i pravoslavci nisu neprijatelji nego braća. Imamo istu vjeru, primamo iste sakramente, slavimu istu Euharistiju. Rastavljaju nas neki nesporazumi oko božanske ustanove Crkve Isusa Krista.

18 Tako naziva povijesne zablude i nepravde počinjene u Crkvi, a koštale su života mnogih, teolog Urs von Balthasar, jedan od Papi dragih učitelja koji mu je očito pomogao u priznavanju "grijeha Crkve". Usp. Luigi Accattoli, *nav. dj.*, str. 7.

19 Papina propovijed... u Sarajevu 8. rujna 1994, u: *Papa Ivan Pavao II. istinski prijatelj Bosne*, nav. dj., str. 168.

20 Isto, str. 168.

21 Dosada kroničari Papinih javnih govora, najviše prigodom pastoralnih putovanja u različite zemlje svijeta, nabrajaju preko 94 priznanja kršćanskih zabluda i nepravdi počinjenih pojedincima ili cijelim narodima. Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 18.

22 Papin govor Indiosima u Americi 14. rujna 1987. u Phoenixu. Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 129.

Oni koji su uzrok tih nesporazuma već su vjekovima mrtvi. Ostavimo stare svade i radimo svatko u svom prostoru da braću učinimo boljom dajući im dobar primjer."²³

Riječi "Ostavimo stare svade" vraćat će se često u mislima Ivana Pavla II. kada govori o oprostjenju i pomirenju.

I papu Pavla VI. napose je mučio problem podijeljene Crkve. Dok su anglikanci već 1920. a evangelici 1927. (Lausanne; prisutni su bili i pravoslavci), priznavali da je podjela grijeh svih crkava, dotle su katolici još šutjeli. Pavao VI. samo tri mjeseca nakon izbora za papu 29. rujna 1963. u bazilici sv. Petra reći će predstavnicima kršćanskih crkava: "Ako se nama ubraja neki grijeh zbog odjeljenja, mi od Boga ponizno molimo oprostjenje i molimo također oprost od braće koji se od nas osjećaju uvrijeđeni. A spremni smo, što se nas tiče, osuditi uvrede koje su proizašle iz Katoličke Crkve. Spremni smo zaboraviti boli što su joj nanošene u dugom nizu razilaženja i podijeljenosti."²⁴ Sam Papa 17. listopada 1963. komentira promatračima odijeljenih Crkava svoj govor od 29. rujna 1963. ovako: "Mi smo se odvažili, u našem govoru od 29. rujna, uteći prije svega kršćanskom opraštanju, uzajamnom, ako je moguće. *Veniam damus petimusque vicissim*"²⁵ (Oprostimo i uzajamno tražimo oprostjenje). Naše duše trebaju to smirenje... jer smo prije svega kršćani."²⁶ Papa se tu poziva na evanđeoski tekst iz Mt 5,23-24 o potrebi pomirenja prije prinošenja žrtve i nastavlja "a za nas je najbolji način: ne gledati u prošlost nego u sadašnjost i još više prema budućnosti. Drugi mogu i trebaju proučavati minulu povijest; mi radije usmjeravamo našu pažnju ne na ono što je bilo nego na ono što treba biti. Mi se okrećemo novosti koja se rađa, snu koji treba ostvariti."²⁷ Pavao VI. išao je i dalje dajući znake pomirenja. U Jeruzalemu 6. siječnja 1964. razmjenjuje s patrijarhom Atenagorom poljubac mira. Potom slijedi uzajamno ukidanje ekskomunikacija iz 1054. god.: u Rimu, pred koncilskim ocima 7. prosinca 1965, a u isto vrijeme učinio je to također patrijarh u Istanbulu. Papa Pavao VI. izgovorio je tada tako željene riječi oprostjenja i pomirenja: "Želimo ukloniti i izbrisati iz sjećanja Crkve i držati posve sahranjenim u zaborav odluku ekskomunikacije koja je izrečena u ono vrijeme i bila zapreka približavanju u ljubavi."²⁸ O desetoj obljetnici ukidanja ekskomunikacija Pavao

23 L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 28.

24 Giovanni Caprile, *Il Concilio Vaticano II*, sv. 3, La Civiltà Cattolica, Roma 1966, str. 60.

25 Tekst je poznat već kod Horacija: "Hanc veniam petimusque damusque vicissim", redak 11., u "Ars poetica".

26 L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 31.

27 Isto, str. 149; isto str. 31.

28 H. Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*, 4430-4435; Giovanni Caprile, *Il Concilio Vaticano II*, sv. 5, str. 509; usp. Ivan Pavao II, Enciklika *Ut unum sint*, br. 17.

VI. daje još jedan vrlo znakovit znak pomirenja. U bazilici sv. Petra 14. prosinca 1975. sagiba se i ljubi noge metropolitu Melitonu, predstavniku patrijarha Konstantinopola. Čini i riječi pomirenja pape Pavla VI. okrunjeni su u koncilskom dekretu o ekumenizmu *Unitatis redintegratio* (21. XI. 1964.) gdje se priznaje da je do odjeljenja došlo "ne bez krivnje ljudi na objema stranama a oni koji se sada u takvim zajednicama rađaju i vjeru u Krista upijaju, ne mogu se okriviti za grijeh rastavljenosti, i Katolička ih Crkva grli s bratskim poštovanjem i ljubavlju" (UR, 3). Katolička Crkva u dekretu moli i oproštenje od rastavljenih: "Stoga poniznom molitvom zatražimo oproštenje od Boga i od rastavljene braće, kao što i mi otpuštamo našim dužnicima" (UR, 7).

Oprostiti jest znak poniznosti

Papa Ivan Pavao I., čiji je pontifikat trajao samo 33 dana, čini se, imao je pravi plan o traženju oproštenja i pomirenja. To bilježi njegov životopisac Camillo Bassotto u knjizi *Il mio cuore è ancora a Venezia* (Venezia 1990).²⁹ Papa Luciani mislio je na izmirenje s odijeljenim crkvama, na problem dostojanstva žene, na Židove, na Indiose i crnce koji su bili obespravljani i nasilno pokrštavani, na problem inkvizicije, na mučenike Istočne Crkve u Sovjetskom Savezu, na potrebu rehabilitacije nekih osoba, na preispitivanje povijesti papa i opterećujućih naslova što su ih pape nosile u povijesti.³⁰ Priznati grijeha počinjene u povijesti za papu Luciana jest prije svega znak poniznosti i ljubavi prema istini. To je znak nade za bolju budućnost. Ako je Crkva kritička savjest svijeta danas kao i jučer, ona mora naći svoju proročku ulogu u suvremenom svijetu. Zato Crkva o sebi mora reći svu istinu svijetu.

Ivan Pavao II. priznaje grijeha Crkve

U svom imenu papa Wojtyła označio je svoje uzore. Ivan Pavao II. je ime u nizu iza Ivana Pavla I. koji je opet uzeo ime svojih prethodnika Ivana XXIII. i Pavla VI. označujući da će nastaviti već od njih zacrtani put Crkve u suvremenom svijetu. To su pape Drugog vatikanskog koncila, pape koji su otpočeli eru aktivnog ekumenizma i dijaloga u Crkvi i s drugim religijama.³¹ Upio je ri-

29 Usp. Romeo Cavedo, *Albino Luciani: un progetto di pontificato*, u: *Rivista del clero italiano* 1 (1992) 31-38.

30 Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 41-46.

31 Usp. Tajništvo za nekršćane, *Stav Crkve prema sljedbenicima drugih religija*, KS Dokumenti 73, Zagreb 1985.

ječi pape Pavla VI. o priznavanju nepravdi i zabluda počinjenih u prošlosti Crkve. Ekumenski dijalog je prioritet pontifikata pape Ivana Pavla II. jer je "imperativ ljubavi".³² Ivan Pavao II. još kao nadbiskup Krakova u komisiji poljskih biskupa sudjelovao je u formuliranju povijesnog prizanja krivnje i traženja oprosta i pomirenja od njemačkog naroda zbog događaja u Drugom svjetskom ratu. Tadašnji poljski komunisti su žestoko protestirali zbog tog gesta. Prigovor se sažimao u riječima: "Ne opraštamo i ne zaboravljamo". Karol Wojtyła tada odgovara: "Uvjereni smo: ako je u povijesti poljskog naroda postojao samo jedan nedostojan Poljak koji je kroz vijekove povijesti izvršio samo jedan nedostojan čin, to bi bilo dosta da kažemo 'tražimo oprost'".³³ Kroz već 19 godina svoga pontifikata Ivan Pavao II. produbljuje ekumensko djelovanje Crkve i traži na svaki način pomirenje kršćanskih crkava. Enciklika *Ut unum sint* (25. 5. 1995.) jasno to pokazuje i mnoštvo Papinih govora u susretima sa gotovo svim predstavnicima kršćanskih crkava. I dijalog je u njegovom djelovanju i govorima nužnost novog vremena, kako za svijet, tako i za Crkvu. "Dijalog je obvezatan korak na putu čovjekova samoispunjenja, pojedinca kao i svake ljudske zajednice."³⁴ Dijalog je put k pomirenju i istini a uključuje zajedničko traženje istine u rješavanju suprotnosti.³⁵ U tom međureligijskom i međuljudskom komuniciranju kod pape Ivana Pavla II. izrazita je čežnja za pomirenjem i iskrenim međuljudskim prihvatanjem kroz poštivanje, solidarnost i podnošljivost. Kako je za pomirenje nužno priznavanje krivnje i traženje oprostjenja, Ivan Pavao II. predvodi Crkvu u ispitivanju savjesti na pragu trećeg tisućljeća i dosljedno utvrđenim činjenicama traži, ako za to treba, i oprostjenje. Kao rimski biskup, nasljednik sv. Petra, on hrabri Crkvu na putu obraćanja srca što je temelj ekumenizma. Poziva sve kršćane da jedni drugima oproste i međusobno se pomire te zajednički promisle svoju bolnu prošlost.³⁶ "Katolička Crkva priznaje i ispovijeda slabosti svojih sinova, svjesna da njihovi grijesi predstavljaju isto tolike izdaje i prepreke ostvarenju Otkupiteljeva nauma."³⁷ "Katolička Crkva ne zaboravlja da mnogi u njezinim redovima pomračuju Božji naum", kao što "zna vrlo dobro za 'krivnju ljudi na obje strane' i priznaje da se odgovornost ne može pripisati isključivo drugome".³⁸ Pa-

32 Ivan Pavao II, Enciklika *Ut unum sint*, br. 99.

33 Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 51.

34 Ivan Pavao II, Enciklika *Ut unum sint*, br. 28.

35 Isto, br. 29, 33, 36; usp. UR br. 11.

36 Isto, br. 2.

37 Isto, br. 3.

38 Isto, br. 10.

pa zato zameće dijalog s odijeljenom braćom jer je svjestan da "se istina ne može drugačije nametnuti nego samo 'sangom same istine koja u isti čas i blago i snažno ulazi u dušu'"³⁹ i iznutra oslobađa od tereta prošlosti. Dijalog u tom smislu nužno uvodi u ispit savjesti⁴⁰ koji je svojstven Ivanu Pavlu II. u premišljanju povijesti Crkve. Kad o tome razmišlja, on se u enciklici *Ut unum sint* poziva na riječi prve Ivanove poslanice: "Ako tvrdimo da grijeha nemamo, sami sebe varamo, i u nama nema istine..." (1 Iv 8-9). Za Papu je to radikalni poziv da priznamo svoje grješno stanje i međusobno jedni drugima oprostimo da bismo postigli mir. Na svojim pastoralnim putovanjima zameće "dijalog pomirenja i obraćenja".⁴¹ O problemu podijeljenosti Crkve govori 1980., o inkviziciji 1982., o odnosima s islamom 1982., o odgovornosti katolika u ratovima 1983., o mafiji 1983., o Indiosima 1984., o pravima crnaca 1985., o religioznim ratovima 1988.⁴² Papa priznaje grijeha počinjene u slučaju Galileja kojega revalorizira 10. studenog 1979. kada određuje i posebnu komisiju znanstvenika da sa stanovišta znanosti utvrde istinu o Galilejevom učenju.⁴³ Ispravlja osude Luthera 1980., Kalvina i Zwinglija 1984., Jan Husa 1990. i sud o Židovima u sinagogi u Rimu 13. travnja 1986. "Oprostimo i tražimo oprost", moglo bi se reći da je moto pape Ivana Pavla II. u njegovim govorima. Takvo opredjeljenje u svom pontifikatu izložio je u 'Promemoriji' kardinalima u proljeće 1994. na konzistorijalnoj sjednici. 'Promemorija' je sadržavala plan Papina 'traženja oprosta'.⁴⁴ Čini se da se svi nisu slagali s njegovim planom pa tekst nikada nije službeno objavljen. Nakon dužih nagađanja u tisku cijeli plan ispita savjesti Crkve i traženja oprosta pred svijetom za pogreške počinjene nad pojedincima ili cijelim narodima objavila je agencija ADISTA 28. svibnja 1994. a potom tekst neslužbeno objavljuje revija *Il Regno* 15 (1994), str. 453.⁴⁵ Iz Papinih nastupa u pastoralnim putovanjima i bezbroj izrečenih govora u različitim zgodama može se i bez 'Promemorije' zaključiti da Ivan Pavao II. sustavno premišlja i traži preispitivanje raznih slučajeva obilježje-

39 Isto, br. 3; Deklaracija Drugog vat. sabora *Dignitatis inonanae*, br. 1, 2.

40 Usp. *Ut unum sint*, br. 34.

41 Usp. isto, br. 34-35.

42 Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 52.

43 *I documenti del processo di Galileo Galilei* (priređ. Sergio M. Pagano - Antonio G. Luciani), Pontificia Accademia scientiarum, Città del Vaticano 1984. Komisija je završila svoj rad i 31. listopada 1992. kardinal Paul Poupard prezentirao je Papi rezultate istraživanja. Vidi: *L'Ossevatore Romano* 1. studenog 1992; *Il Regno* 21 (1992) 703-704; Jean-Pier Lonchamp, *Il caso Galileo*, ed. Paoline 1990; Alceste Santini, *Il caso Galilei. La lunga storia di un "errore"*, SEI, Torino 1995; Walter Brandmüller, *Galilei und die Kirche oder das Recht auf Irrtum*, Pustet, Regensburg 1982.

44 Usp. TMA, br. 29. Čini se da je Papa na toj sjednici izložio svoj plan traženja oprosta.

45 Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 53-71.

nih u povijesti kao "zablude" ili "griješni Crkve". Štoviše u svom apostolskom pismu *Tertio millennio adveniente* ispit savjesti Crkve traži od svih članova "iznad svega za Crkvu u sadašnjosti".⁴⁶ U svojoj neodržanoj propovijedi u Sarajevu 8. rujna 1994. a pročitanoj u Castel Gandolfu izložio je potrebu oprostjenja kao Kristov zakon: "'Opraštamo i tražimo oprostjenje' za našu braću na Balkanu! Bez takvog stava, teško je graditi mir. Nizanje 'krivnji' i 'kazna' neće se nikada okončati, ako se jednom ne oprost. Oprostiti ne znači zaboraviti. Ako je sjećanje zakon povijesti, oprostjenje je snaga Božja, snaga Krista koji djeluje u događajima ljudi i naroda."⁴⁷ Pomirenje je djelo Božje ljubavi koja se ispunja u Kristu.⁴⁸ "Isus Krist je novi početak svega. Krist je ispunjenje žehnji svih religija svijeta. Isus Krist je i rekapitulacija svega"⁴⁹ i zato iz ljubavi prema Kristu za Ivana Pavla II. "priznati jučerašnje propuste čin je iskrenosti i hrabrosti".⁵⁰ Nakon stotinjak od Pape priznatih pogrešaka u povijesti Crkve najviše je očekivana baš izjava o protužidovstvu. Zašto toliko čekanje? Baš zato što je to jedno od najdelikatnijih pitanja odnosa Crkve i židovstva. Ono je vezano uza samo evanđelje i cjelokupnu povijest Crkve. I kada se radi o važnim i velikim problemima, Crkva se nikada ne žuri upravo da ne bude površna. Ona mudro i ozbiljno želi sagledati problem. Želi ga objektivno proučiti i sa svom odgovornošću odnositi se prema tom problemu. Kada su u pitanju Židovi i židovstvo sam je Papa tražio da se ova tema pred veliki Jubilej prouči i objektivno prosudi. To je bilo nužno zbog povijesne istinitosti. Zbog toga je i ovoj Papinoj izjavi prethodio znanstveni simpozij: Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju. Na njemu su sudjelovali najeminentniji povjesničari i teolozi. Rezultat je službena izjava Ivana Pavla II. koja priznaje "grijehe Crkve" prema židovskom narodu.

Gdje su problemi odnosa Crkve prema Židovima?

Ivan Pavao II. nije opterećen grijesima počinjenim u Crkvi prema Židovima. On želi graditi mir izgradnjom boljih međuljudskih i religijskih odnosa sa Židovima jer kršćanstvo ima svoje korijene u židovstvu. Sv. Pavao u poslanici Rimljanima jasno

46 Usp. Ivan Pavao II, TMA, br. 35-36.

47 Papa Ivan Pavao II, *Govori u Hrvatskoj*, KS, str. 51; usp. Giuseppe Chiaretti (priredio), *Riconciliazione dono di Dio e sorgente di vita nuova. Assemblea Ecumenica Europea di Graz*, ed. Dehoniane, Bologna 1996.

48 Usp. Bernd Janowski, *Gottes Gegenwart in Israel. Beiträge zur Theologie des Alten Testaments*, Neukirchen-Vluyn: Neukirchener, 1993, str. 1-113.

49 TMA, br. 6.

50 Isto, br. 33; usp. Sergio Zavoli, *Serve a tutti noi il coraggio di Karol Wojtyła*, u: *Jesus 12* (1997) 10-11.

govori o našem zajedničkom korijenu vjere (Rim 9,4-5; 11,15-21). Papu muči problem višestoljetnog udaljavanja kršćanstva od Židova. On dobro pozna povijest kršćanskog tumačenja evanđelja koje uvijek nije bilo ispravno pa je pogodovalo preziranju Židova i napokon kulminiralo u *šoh*, masovnom istrjebljenju u Drugom svjetskom ratu. Kao Poljak iskusio je taj progon Židova i ostao živ svjedok počinjene nepravde u kršćanskoj Europi. U nadolazećem trećem tisućljeću, dok predvodi ispit savjesti cijele Crkve, Papa je otvorio i ove zaprljane stranice povijesti Crkve i pozvao na ispravno teološko i povijesno preispitivanje odnosa Crkve prema Židovima. Njega tragedija masovnog ubijanja u Auschwitzu, Birkenau, Dachau i drugdje, u ime ideologije fašizma izrasle u kršćanskoj sredini, nije obeshrabrila. On se pita kako se to moglo dogoditi. Prema njegovu mišljenju, treba proučiti uzroke koji su doveli do toga. Sjećanje na te nemile događaje što se ne mogu zaboraviti za Papu je dovoljan motiv da je potaknuo organiziranje simpozija Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju. Njemu je trebalo stručno proučavanje da bi iznoseći objektivnu istinu, napokon mogao u ime istine tražiti i od Židova oprostjenje zbog izgradnje bolje budućnosti u miru.

Priredivači o važnosti simpozija

Simpozij Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju organizirala je Teološko-povijesna komisija za veliki Jubilej godine 2000. kojoj je na čelu teolog fr. Georges Cottier. Simpozij je najznakovitije i najopširnije produbljivanje dijaloga između Crkve i židovstva do danas zacrtanog u koncilskom dekretu *Nostra aetate* br. 4. To je novi poticaj dijalogu ovih dviju zajednica. Sam Cottier je izjavio da je cilj ovoga znanstvenog skupa "Svetom Ocu kvalitativno pribaviti dokazni znanstveni materijal za upotrebu u povijesnom ispitivanju savjesti na koje je pozvao sve kršćane povodom velikog Jubileja".⁵¹ Simpozij je održan bez prisutnih novinara u Vatikanu od 30. listopada do 1. studenog 1997. Plod utvrđivanja činjenica jasni su u Papinoj izjavi na primanju učesnika simpozija 31. listopada 1997.

Papu je u ime učesnika simpozija pozdravio kardinal Roger Etchegaray predsjednik Glavnog Odbora za proslavu velikog Jubileja 2000. On je istaknuo da je simpozij organiziran na Papin poticaj izrečen u apostolskom pismu *Tertio millennio adveniente* br. 33. U Isusu došla je "punina vremena" (Gal 4,4) i Bog je u njemu

⁵¹ Vatican Information Service (skraćeno: VIS), 30. listopada 1997.

obuhvatio sve saveze koje je kroz povijest učinio s čovječanstvom. On je "Prvi i Posljednji" (Otk 22,13). Polazeći od te istine kardinal Etchegaray je objasnio da je dijalog između Židova i kršćana u svim svojim otajstvenim razlikama i srodnostima postao vrlo izražajan i nuždan. Konstatirao je stanje navodom jednog suvremenog Židova: "Vjera Isusova ujedinjuje nas, vjera u Isusa razdvaja nas."⁵² On je nadalje objasnio da se simpozij opredijelio proučavanju protužidovstva radije nego antisemitizma. To znači da se koncentrirao više na religozno proučavanje koje dotiče savjest nego na rasističke i političke motive. Zato su preispitani odnosi kroz vijekove koji su vidljivi a koji nas razdvajaju i oni koji nas ujedinjuju u jedinstvenom Božjem planu spasenja svih ljudi.⁵³

Sadržaj Papina govora

Govoreći sudionicima simpozija 31. listopada 1997. Papa naglašava da je njihovo proučavanje "korijena protužidovstva u kršćanskom ozračju" bilo teološko i da ima veliku važnost. Simpozij je na poticaj Crkve pomogao pregledavanju računa kroz dva tisućljeća na prijelazu u treći milenij. To je bilo nužno u duhu 'ispita savjesti' koji treba dovesti obraćenju i pomirenju (TMA, 27 i 35). Predmet simpozija je, ističe Papa, "ispravno teološko tumačenje odnosa Kristove Crkve prema židovskom narodu"⁵⁴ na koje je više puta u duhu *Nostra aetate* pozivao. Papa nadalje izjavljuje da su nažalost "u kršćanskom svijetu - ne kažem od strane Crkve kao takve - predugo kružila i nepravедna tumačenja Novog zavjeta u vezi sa židovskim narodom i s njegovom navodnom krivnjom. To je pogodovalo širenju neprijateljskih osjećaja u pogledu tog naroda".⁵⁵ Plod je toga bila uspavana savjest i "val progonstava nadahnutih poganskim antisemitizmom koji je u biti bio jednako protukršćanski".⁵⁶ Takva se ideologija naime okomljavala i na kršćane koji su Židove štitili i branili čak i uz opasnost po vlastiti život. Iako je bilo takvih hrabrih kršćanskih svjedoka, ipak, ne krije Papa, "duhovni otpor mnogih nije bio onakav kakav je čovječanstvo s pravom očekivalo od Kristovih učenika".⁵⁷ Papa zatim hvali rad stručnjaka kao "prodorno preispitivanje prošlosti u vidu čišćenja pamćenja... da se jasno pokaže kako antisemitizam ne može ima-

52 *L'Osservatore Romano* 1. Novembre 1997, str. 6; KTA, br. 14 (1997) 8.

53 Usp. VIS 30. listopada 1997; usp. Više autoraa, *Dossier "Radici dell'antighudaismo in ambiente cristiano"*, u: *Tertium millennium* 5 (1997) 20-53.

54 KTA, br. 14 (1997) 8.

55 Isto.

56 Isto.

57 Isto.

ti nikakvog opravdanja i apsolutno je za osudu".⁵⁸ Radovi znanstvenika su na simpoziju dopuna dosadašnjim istraživanjima što ih je obavila Komisija za vjerske odnose sa židovstvom i ugradila ih u *Smjernice* od 1. prosinca 1974. i u *Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva u propovijedanju i katehezi katoličke Crkve* od 24. lipnja 1984.⁵⁹ Papa posebno cijeni činjenicu da su radovi "strogo znanstveni" i da samo tako mogu služiti istini a to znači služiti samom Kristu i njegovoj Crkvi.⁶⁰

U drugoj točki svoga izlaganja Papa govori o apostolu Pavlu koji u poslanici Rimljanima govori o sudbini Izraela kao Božjeg naroda (Rim 9,11). Središnja tema cijele ove Pavlove poslanice jest otajstvo Božje providnosti. "Bog je sve zatvorio u neposlušnost da se svima smiluje" (Rim 11,32). Mi pak imamo samo tek mali uvid u tu tajnu vjere ali smo sigurni da Bog želi spasiti sve što je 'izgubljeno'. Bog nije odbacio svoj narod, i cijeli će se Izrael spasiti (Rim 11,1.26).

U trećoj točki Papa prečitava povijest Božjega naroda. Potvrđuje činjenicu Božjeg odabranja Izraela. "Taj narod sazvaio je i vodio Bog, Stvoritelj neba i zemlje... To je nadnaravna činjenica. Taj narod neprestano živi i napreduje unatoč svemu, zbog činjenice da je narod Saveza te da je Gospodin vjeran svome Savezu unatoč svim ljudskim nevjernostima."⁶¹ Pred tom činjenicom ne mogu se zatvarati oči. Zato je Crkva osudila marcionizam⁶² i nasuprot njegovu učenju snažno nastupila, "svjesna svoje životne povezanosti sa Starim zavjetom bez kojega je sam Novi zavjet lišen svoga pravog smisla. Sveto Pismo neodvojivo je od toga naroda i njegove povijesti koja vodi prema Kristu".⁶³ Crkva je i u svoju liturgiju preuzela Psalme i mnoge hvalospjeve. Ona polazi od činjenice da je Isus bio Židov i da je njegova sredina bio židovski svijet i da samo tu otkriva njegov identitet i smisao povijesti spasenja.

U četvrtoj točki sam Papa izvlači "zaključke koji usmjeravaju kršćanina i teološko istraživanje. Crkva odlučno osuđuje sve oblike genocida, kao i rasističke teorije koje su ih nadahnjivale i tobože opravdavale".⁶⁴ Još Papa ističe da su i Pio XI. i Pio XII. dizali svoj glas u obranu Židova⁶⁵ ističući svoju solidarnost i ljubav prema svakom čovjeku, bez obzira kojem narodu pripada. Ivan

58 Isto.

59 Komisija za vjerske odnose sa židovstvom, *Bilješke za ispravno prikazivanje Židova i židovstva u propovijedanju i katehezi Katoličke Crkve*, KS Dokumenti 77, Zagreb 1986.

60 Usp. KTA, br. 14 (1997) 9.

61 Isto.

62 Usp. H. Rahner, *Markion*, u: LThK, sv. 7, Herder, Feriburg 1962, st. 92-93.

63 KTA, br. 14 (1997) 9.

64 Isto.

65 Enciklika Pija XI, *Mit brennender Sorge* (1937) i Pija XII, *Suumi pontificatus* (1939).

Pavao II. ovdje zaključuje: "Stoga je rasizam negacija najdubljeg identiteta ljudskog bića koje je osoba stvorena na Božju sliku i priliku. Moralnoj zloći svakog genocida *šoa*hom je dodana zloća mržnje koja se suprotstavlja spasenjskom Božjem planu u povijesti. Tom mržnjom izravno je pogođena i sama Crkva."⁶⁶ I konačno Papa se vraća na nauk apostola Pavla u poslanici Rimljanima "kako sinove Izraelove trebamo bratski gledati, ukorijenjeni u vjeri (usp. Rim 9,4-5)... '... oni su ljubimci poradi otaca. Ta neopozivi su dari i poziv Božji' (Rim 11,28-29)."⁶⁷

Papa nije na završetku skrivao svoje osjećaje. Zahvalio je za istraživanje na temu od velike važnosti, kako reče "koja mi je na srcu".⁶⁸ To je za Papu doprinos produbljivanju dijaloga između katolika i Židova koji se razvio pozitivno u posljednjim desetljećima.⁶⁹

Službeno priopćenje o simpoziju objavila je agencija VIS 2. studenog 1997. a *L'Osservatore Romano* prenosi ga 3. studenog 1997. U priopćenju se navodi da je ovo intereklezijalni simpozij na kojem su sudjelovali biskupi, teolozi i katolički stručnjaci kao i predstavnici drugih kršćanskih crkava. Oni su pokušali iznova prečitati Pisma, odani vjeri Crkve, i proučiti koliko je kršćanski život i učenje pridonijelo protužidovskom stavu što je zacijelo uvreda Boga i same Crkve.⁷⁰ Pokušano je trijezno, sine ira, utvrditi činjenice a sve s ciljem obraćanja i pomirenja⁷¹ kod kršćanskih vjernika te intimnijem i svestranijem dijalogu sa Židovima.

Još nije sve jasno

Već je Katolička Crkva u deklaraciji *Nostra aetate* osudila "sve progone protiv bilo kojih ljudi, sjećajući se zajedničke baštine sa Židovima, potaknuta religioznom evanđeoskom ljubavlju a ne političkim motivima, žali mržnju, progone, očitovanja antisemitizma kojima su u bilo koje vrijeme i s bilo koje strane Židovi bili pogođeni" (NA, 4). U Papinu govoru o protužidovstvu to se iznova na temelju utvrđenih činjenica ovoga simpozija još odlučnije osuđuje. Ivan Pavao II. zahvalan je za ovo strogo znanstveno teološko-povijesno istraživanje. Ono mu je pomoglo u općem 'ispitu savjesti' Crkve da stvar pokrene s mrtve točke, tj. da se ispituju barem neke povijesno-teološke devijacije. Sasvim jasno, Papa svom žestinom riječi osuđuje svaki oblik antisemitizma, a ne sa-

66 KTA, br. 14 (1997) 9.

67 Isto.

68 Isto.

69 Usp. isto.

70 Usp. VIS, 2. studenog 1997.

71 Isto.

mo protužidovstva, o čemu se konkretno bavio simpozij. On osuđuje svaki oblik genocida i rasističke teorije koje su dovele do *šoaha*. Tu je Papa na strani Židova koji gaje spomen na svoje mrtve umorene u mnogobrojnim logorima Europe u vrijeme Drugog svjetskog rata. Za Papu su progoni Židova ne samo antisemitski nego jednako i protukršćanski. To je veliko projašnjenje stradanja u logorima. To je bilo važno spoznati i reći. Upravo žrtve rata i Židova i nevinih kršćana koji su zajedno umirali u logorima trebaju motivirati i produbljivati dijalog Židova i kršćana. Znanstveno istraživanje svakog slučaja *šoaha* može samo produbiti dijalog između Židova i Crkve otpočet Drugim vatikanskim koncilom. Temelj tom dijalogu je samo Sveto Pismo i vjera u Isusa. Činjenica izabranja Izraela kao Božjeg naroda i saveza Božjega ostaju istine vjere na kojima treba produbljivati dijalog.⁷² Papa je načelno jasan ali baš u dodirnim teološkim točkama židovstva i Crkve postoje i velika razilaženja u tumačenju. Odatle i razilaženje Židova i kršćana kroz povijest. Za Židove kršćansko tumačenje Svetog Pisma, napose Novog zavjeta, rodilo je protužidovstvo.

Krijeni mržnje

Prema mnogim kršćanskim i židovskim teolozima doista ostaje razjasniti mnoge tekstove Novoga zavjeta. Kršćansko stoljetno tumačenje mnogih egzegeta o smrti Isusovoj prema Židovima jest prva klica mržnje na Židove.⁷³ Isto tako tumačenje Isusova odnosa prema Zakonu. Da li već Isus odbacuje Zakon i njegove sljedbenike jer se predstavlja kao novi zakonodavac? Ako ne On, da li je to učinila prva Crkva? Problem je za studiranje iako je sasvim jasno da je Isus obdržavao Zakon a Njegov novi Zakon jest zakon duha i sigurno je da Isus nije odbacio svoj narod (usp. Rim 8,2-4).⁷⁴ Kod Pavla su 'Torah' i Krist jedan Zakon. Za oslobođenje od grijeha nije, prema Pavlu, dosta 'Torah'. Međutim, valja priznati da je u povijesti egzegeze bilo svakojakih tumačenja štetnih i gr-

72 Dogmatska konstitucija Drugog vatikanskog sabora o Crkvi *Lumen Gentium*, br. 9; usp. Deklaracija Drugog vatikanskog sabora *Nostra aetate o odnosu Crkve prema nekršćanskim religijama*, br. 4; usp. N. Lohfink, *Methodenprobleme zu einem christlichen Traktat über die Juden*, u: *Bibel Auslegung von Wandeln*, Frankfurt 1967, str. 214-237.

73 Usp. Geza Vermès, *Gesù l'Ebreo*, ed. Borla, Roma 1985; Pinchas Lapide, *Wer war schuld an Jesus Tod?*, Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn (GTB 1419), Gütersloch 1987; Schalom Ben-Chorin, *Fratello Gesù. Un punto di vista ebraico sul Nazarenno*, ed. Morcelliana, Brescia 1985.

74 Usp. J. L. Witte, *Antinomismus*, u: LThK sv. 1, Herder 1957, st. 642-646; I. Broer (priredio), *Jesus und das jüdische Gesetz*, Herder, Stuttgart/Berlin/Köln 1992; N. Lohfink, *Der niemals gekündigte Bund. Exegetische Gedanken zum christlich-jüdischen Dialog*, Herder, Freiburg im Breisgau 1989. Usp. Franz Mussner, *Traktat über die Juden*, Kösel-Verlag, München 1988, str. 216-241.

ješnih. U procesu širenja kršćanstva Židovi su kao narod postali kontroverzna zajednica, prisiljeni da izaberu između dvije realnosti: ili ostati organizirani na temelju Mojsijevskih zakona iščekujući Mesiju ili prihvatiti Isusov nauk i Njega kao Mesiju pa postati kršćanima. I jedno i drugo je postavljalo u pitanje židovski identitet jer se prihvaćanje Isusa smatralo odstupanjem od židovstva. U kršćanskoj sredini Židovi su označavani kao neka tvrdokorna "semitska rasa". Napose je to kulminiralo u ranom srednjem vijeku. Obilježavani su kao razarajući kvasac svijeta, neprijatelji kršćana. Kako je židovska marljivost i snalažljivost stekla kapital u svjetskoj ekonomiji, oni su sve više odbacivani kao strano tijelo i u gospodarskom svijetu. A svi koji su ih odbacivali pozivali su se na tekstove Svetoga Pisma. Za opravdanje takvih stavova uzima se na primjer zgodna iz Lukina evanđelja o bogatašu i siromašnom Lazaru. Kada bogataš u paklu moli Abrahama da pošalje Lazara njegovoj živoj braći i posvjedoči im da je on u paklu, a Abraham odgovara: "Ako ne slušaju Mojsija ni proroka, sve da i od mrtvih netko ustane, neće vjerovati" (Lk 16,29-31). Oni su, dakle, rod koji se ne obraća. Takvo tumačenje za Židove jest zametanje protužidovske misli. Čak i u patrističkim tekstovima nalazimo tumačenja kako su oni (kao narod) "bogoubijice" i "neprijatelji Božji".

Osuđivani su zbog 'sljepoće' pa su na temelju Mojsijeva zakona druge odbacivali, i prema nekima, dosljedno i sami zaslužili odbačenje. Tumači se da u Isusovo vrijeme, Isusove sljedbenike odbacuju kao zavedenu braću. O tome i u knjizi Otkrivenja nalazimo tragove: oni "sebe nazivaju Židovi, a nisu, nego su sinagoga Sotonina" (Otk 2,9), ili "Evo, dovest ću neke iz sinagoge Sotonine - koji sebe zovu Židovi, a nisu, nego lažu - evo, prisilit ću ih da dođu da ti se do nogu poklone te upoznaju da te ja ljubim" (Otk 3,9). Čitajući neka tumačenja ovih i sličnih tekstova, zapaža se da se kod kršćana razvila čak mržnja na Židove. Tako zvuče neki tekstovi kod Krizostoma, a uvredljivi su kod Agobarda iz Lyona. Ima oštrih opomena i kod sv. Augustina ali ih većina tumači kao znak oštrih rasprava. Židovi su trajno nazivani prezirnim imenima.

I kod nas Hrvata može se naći ovakvih komentara: "Židovi su Isusa odbacili pa do danas uz blagoslove i obećanja dana patrijarsima nose na sebi i prokletstvo izrečeno pred Pilatom: 'Krv njegovu na nas i na našu djecu!' (Mt 27,25)."⁷⁵

Neke su riječi i u našim okolnostima života poprimile prezirno značenje. Tako riječi: 'džudije' (od eng. Jews) ili 'čifuti' (tur. Židov), iako etimološki to nisu. Nažalost, poneki ih još upotreb-

75 To je komentar u jednom našim katoličkim novinama iz 1989. (NB! Ispuštamo navod zbog živih).

ljavju. Tako se moglo u katehezi čuti: 'Džudije su ubili Isusa'. Ili: 'Jesi ko Čifut' (škrtač). Ti su pojmovi proširivani na cijeli židovski narod.

Raste antijudaizam

Preziranje Židova bilo je očito u povijesti Europe i moglo bi se podijeliti u pet etapa: 1) Prva izvire iz neposrednog tumačenja novozavjetnih tekstova u prva dva stoljeća, 2) Druga se proteže od 2. st. do Konstantinova edikta 313. god. kojim je kršćanstvo proglašeno ravnopravnom religijom drugim religijama. 3) Od 313. god. do križarskih vojni koje se vode potkraj 11. do u drugu polovicu 13. st. 4) Od srednjeg vijeka do 15. st. 5) Vrijeme modernističkih progona koji dovode do *Šoaha*. U prve dvije etape bilo je lokalnih progona Židova ali se čini da još nema pravoga antisemitizma. Nakon Konstantinova edikta, kada se Crkva sve više formira od obraćenih pogana, otpočinje razvoj antijudaizma. Crkva se sve više predstavlja svijetu kao "novi i pravi Izrael" (usp. Rim 9,6; 11,25) ili "Novi Jerusalem" (usp. Otk 3,12; 21,2), a Židovi su narod koji ne shvaća Pisma.⁷⁶ To će u srednjem vijeku pridonijeti shvaćanju da su Židovi opasnost za Europu.⁷⁷ Tako je otpočeo pravi antisemitizam a s njime i antijudaizam. Sve je više rasla mržnja na Židove. Počinju progoni Židova iz Europe. Iz Španjolske progone ih katolički kraljevi Ferdinand i Izabela 1492. Raspršeni su po svoj Europi. U papinskoj državi 1555. Pavao IV. zbija ih u određene zone gdje mogu stanovati.⁷⁸ Bila su to prava geta za Židove. Pa V. u buli *Cum nimis absurdum* 1555. ističe da je to izraz kršćanske samilosti živjeti među kršćanima. Sami su krivi za sudbinu svoga vječnog prokletstva. Tada dolaze preko Venezije i Dubrovnika u Bosnu i Hercegovinu. U Sarajevu se organiziraju i grade svoje sefardske sinagoge i pridonose kulturnom i društvenom razvoju grada. Dolaskom Austro-Ugarske 1878. u Bosnu, dolaze u Bosnu i Hercegovinu i mnogi Židovi iz Njemačke i cijeloga austro-ugarskog carstva. U Sarajevu i oni s obilježjima svoje europske kulture i njemačkog jezika grade svoju aškenasku sinagogu. Pridonose europskom obilježju Sarajeva svojom kulturom, razvojnim programima, zanatima i stručnošću te dobrotvornim društvima. S Francuskom revolucijom ukidaju se ova geta. U Rimu je taj geto ukinut tek 1870. pobjedom Garibaldija.

76 Usp. Piero Stefani, *Fratelli maggiori o figli diseredati?*, u: *Jesus* 10 (1997) 60-61.

77 Usp. K. Thieme, *Antisemitismus*, u: *LThK*, sv. 1, st. 658-659.

78 Usp. Piero Stefani, *Dalla schiavitù del ghetto all'orrore dell'Olocausto*, u: *Jesus* 10 (1997) 65-65.

Sionistički pokret i Šoah

Izoliranje i optuživanje Židova proslijedit će i dalje s tim što ih se optužuje i za propast ekonomije u Europi. To je ekonomski antijudaizam na kojega će se nastaviti politički antijudaizam. To će prisiliti Židove da se pokušaju organizirati u pokret u kojem bi branili svoja ljudska i narodna prava. Pozivajući se na svoju tisućljetnu biblijsku povijest i ljudska prava Theodor Herzl⁷⁹ na Prvom svjetskom sionističkom kongresu u Bazelu 1897. izložio je plan o stvaranju židovske države i povratka u svoju zemlju ili preciznije na Sion, u Jeruzalem. Kroz pokret sve se više zanemaruju religiozni motivi a prevladava politika koju vode naobraženi laici. Katolička Crkva s oprezom prati ovaj pokret zanimajući se za 'sveta mjesta' u Palestini. I u Europi nastaju sve više političke nacionalističke partije koje razvijaju nacionalne osjećaje ne mareći previše za moralne i etičke principe. Dolaskom na vlast Adolfa Hitlera 1933. otpočinje genocidni progon Židova. Poganska ideologija je stvorila pojam europske čiste rase s njemačkom supremacijom.⁸⁰ Židovi su 'zaraza' u Europi. Treba ih ukloniti. Progon Židova je započeo s tzv. 'Kristalnom noći' 9-11. studenog 1938. I sve kulminira u *šoahu*. U logorima Auschwitz, Birkenau, Dachau, kod nas u Jasenovcu, i mnogim drugim u Europi, živote je izgubilo oko 6 milijuna ljudi: Židova, Poljaka, Cigana i svih drugih europskih naroda koji su dizali svoj glas protiv takve genocidne ideologije. S njima su pobijeni i mnogi kršćani. Ubijeno je dvije tisuće poljskih svećenika i pet biskupa.⁸¹ Među njima je bio i svećenik redovnik Maksimilijan Kolbe.⁸² Bila je to tragedija kršćanske Europe. Tradicionalni religiozni antisemitizam u *šoahu* se pretvorio u politički i biološki antijudaizam. *Šoah* obvezuje kršćanstvo na ispit savjesti iz kojega treba da se rodi molitva, pokora, kajanje, ispovijed i svijest odgovornosti. Za papu Ivana Pavla II. temeljni problem je: kako se to moglo dogoditi u kršćanskoj sredini? Jesu li k tome pridonijeli i teološko-povijesni razvoji tumačenja evanđelja i kršćanske povijesti? Za papu Ivana Pavla II. sigurno jesu. Zato žaleći nad tragičnom prošlošću Crkva Drugog vatikanskog sabora traži izvore pomirenja u zajedničkom korije-

79 Herzl Theodor (1860-1904) bio je austrougarski književnik i novinar. Objavio je 1896. spis *Der Judenstaat* i organizirao 1897. Prvi sionistički svjetski kongres u Bazelu. U programu je izložen plan o stvaranju židovske države.

80 A. Hitler je svoj program o Novom poretku izložio u svojoj knjizi *Mein Kampf* 1924, a kao Führer und Reichskanzler apsolutnom fašističkom diktaturom provodio u djelo.

81 Usp. L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 50.

82 O. Maksimilijan Kolbe r. 7. 1. 1894. Gladu je umoren u logoru Auschwitz u srpnju 1941. kada je svoj život ponudio umjesto na smrt određenog oca dvoje djece Franza Gajownicze. Ivan Pavao II. proglasio ga je svetim 10. listopada 1982.

nu.⁸⁵ Kardinal Carlo M. Martini smatra da se kršćani iznova moraju popeti na brdo Sion i u Jeruzalemu susresti Boga Izraelova preišljajući upravo *šoa*.⁸⁴ Za Ivana Pavla II. to je dovoljno za temeljiti ispit savjesti i osudu svakog oblika protužidovstva i poganskog rasizma na prijelazu u treće tisućljeće.

Važnost šoa

Za Židove *šoa* je poziv na ustrajnost u obrani svojih religioznih, ljudskih i nacionalnih prava. Profesor i rabin, docent filozofije na sveučilištu u Torontu, Emil Fackenheim napisao je već poznatu knjigu *To Mend the World* (Popraviti svijet, 1980.) u kojoj govori o židovskoj misli nakon holokausta. On tumači židovski otpor kao ontološku kategoriju u svakom razmišljanju o Bogu, čovjeku i svijetu. Ona mora imati u vidu uvijek događaj *šoa*. I u svojim drugim spisima.⁸⁵ On smatra da *šoa* za Židove mora biti obveza kao 614. zapovijed jer je *unicum* u povijesti u kojoj su nacisti pobili nevine ljude, žene, djecu ne zato što su drugačije mislili ili vjerovali od drugih, nego zato što su takvi rođeni. *Šoa* ne bi bio moguć bez antisemitizma kroza stoljeća. Imajući u vidu Auschwitz, samo nova hermeneutika nekih biblijskih tekstova može zacijelo stvoriti točku susreta ili dijaloga između Židova i kršćana. Optužba da su Židovi ubili Krista jest uvreda, piše on. Nakon holokausta svaki bi kršćanin takav rječnik morao smatrati uvredom i samom Kristu. I 'teologija zamjene', tj. da Izraela zamjenjuje Crkva kao pravi Izrael ili Jeruzalem biva zamijenjen novim Jeruzalemom, tj. Crkvom, Fackenheim tumači kao nemogućom i netočnom. Izrael živi i poslije Auschwitza. Istina je da u tom smilu upotrebljavanje riječi 'holokaust'⁸⁶ nije u potpunosti točno. Ali dogodio se *šoa*. To je povijesna istina. Spoznati to znači prihvatiti "*tešah*" kajanje, koje je moguće i nužno. Kršćani moraju znati da su prekršili Božju zapovijed "Ne ubij" kao i onu Isusovu "Ljubi bližnjega svoga kao sebe samoga" (Mk 12,31). Međutim, "*tešuah*" se tiče nas živih. Nas kršćana. Ne možemo suditi povijest. Treba se pokloniti pred Bogom i pred žrtvama mržnje, tre-

85 Usp. *Nostra aetate*, br. 4.

84 Usp. Massimo Giuliani, *La bancarotta del cristianesimo*, u: *Jesus* 10 (1997) 66-69; Carlo M. Martini, *Di nuovo insieme, fratelli ritrovati*, u: *Jesus* 10 (1997) 76-77.

85 Navodimo ih prema: m.giul, *Da Auschwitz viene una voce che ordina agli Ebrei di resistere*, u: *Jesus* 10 (1997) 69-71; Emil Fackenheim, *La presenza di Dio nella storia*, Querini-ana 1977. Njegovi su također članci: *Encounters between Judaism and Modern Philosophy*, *Jewish Return into History*.

86 Mino Chamla, *La Shoah: Memoria, Perdono, Responsabilità*, u: *Studi, Fatti, Ricerche* 54 (1991) 3-6.

ba tražiti oprostjenje, drži kardinal Martini.⁸⁷ Međutim, oprostjenje je kao moralna kategorija osobni čin. Nužno je jer se mora živjeti, s drugima živjeti. To je stvarnost života. To je pozitivni vid oprostjenja. Ali prema Minu Chamli postoji i kolektivna odgovornost koja proizlazi iz povijesne stvarnosti. Znači jednu nemogućnost osloboditi se neke povijesne činjenice. Takav čin je i *šoah*. On povlači kolektivni identitet iako danas zajednica kao takva nije upletena u *šoah*. Ne prelazi grijeh otaca na sinove. Ali posljedice grijeha otaca osjećamo svi. Zato i zajednica osjeća potrebu osloboditi se "prošlosti koja ne prolazi".⁸⁸ Isto tako ne prolazi ta prošlost ni za one koji pamte žrtve *šoaha*. Zato oni koji su proizveli *šoah* dok se ne pokaju ne mogu biti ni dionici "tešuahe". I za svakog Židova koji poznaje *šoah*, žrtve kojih više nema, ostaje obveza pamtiti taj čin. *Šoah* je postao religiozni spomenčin Židova. I nijedan Židov ne može u ime pokojnih opraštati, jer samo sjećanje na njih jest židovsko oprostjenje. Na to su pozvani i kršćani. I ne može se tražiti od Židova da zaborave.⁸⁹ I Židovi i kršćani kao pojedinci i kao zajednice ne bi smjeli zaboraviti nevine žrtve. Spomen na njih u šutnji i molitvi jest poruka budućim generacijama da se *šoah* nikada više ne dogodi.

Novo doba dijaloga

Crkva Drugog vatikanskog sabora dugo je svjesna što su Židovi trpjeli zbog krivog tumačenja nekih biblijskih tekstova i od nekih članova Crkve. Papu Ivana XXIII. smetali su tekstovi liturgije Velikog petka. Oni su u Židovima budili tužne uspomene tragičnih događaja. A morao bi biti za nas i za njih dan mira i bratstva, dan pokore i šutnje, dan u kojem bi svi morali spoznati neizmerno milosrđe Božje. On je dao ispraviti molitvu za židovski narod na Veliki petak. Odstranio je izraz "nevjerni Židovi". Sada molitva izražava njihovu vjeru u obećanja i Crkva moli da postignu puninu otkupljenja.

Papa Ivan Pavao II. ne boji se priznati da su kršćani bili neaktivni u odupiranju progonima Židova i zato su odgovorni. To Papa izriče u molitvi prigodom euharistiskog slavlja na završetku Europske sinode 7. prosinca 1991. On moli: "Gospodine, Osloboditelju naš, u kršćanskim zajednicama Europe, nismo uvijek izvršavali tvoju zapovijed. Uzdali smo se u ljudske snage, slijedili smo logike svjetske o religioznim ratovima, o borbama kršćana protiv

87 Usp. Carlo M. Martini, *Di nuovo insieme, fratelli ritrovati*, u: *Jesus* 10 (1997) 77.

88 Mino Chamla, *nav. dj.*, str. 5.

89 Usp. isto, str. 6.

kršćana. Bili smo pasivni pred progonima i 'holokaustom' Židova, pred okrutnostima protiv tolikih pravednih. Oprosti nam i smiluj nam se."⁹⁰ U sinagogi u Rimu 13. travnja 1986. u svom govoru Židovima naziva ih "naša starija braća". Sveta Stolica priznala je državu Izrael, od Ujedinjnih naroda priznatu 15. svibnja 1948. ali je zatražila da 'sveta mjesta' ostanu na raspolaganju kršćanskim zajednicama⁹¹ i osigura slobodno obavljanje bogoslužja.

Zaključak

Katolička Crkva Drugog vatikanskog koncila očitovala je svoju potrebu za oproštenjem i pomirenjem s drugim kršćanskim crkvama i nekršćanskim religijama, prije svega sa Židovima. Ona je otvorila ekumenski i religiozni dijalog sa svima. Kroz dijalog želi utvrditi teološke i povijesne istine o svom djelovanju. Dijalogiziranjem osjetila se potreba stručnog i znanstvenog preispitivanja nekih egzegetskih problema u Svetom Pismu i nekih događaja u povijesti Crkve. Pape Ivan XXIII., Pavao VI. unaprijedili su ekumenski dijalog i otvaranje Crkve svijetu. Priznali su i mnoge nesporazume i pogreške. Pavao VI. je otpočeo izmirenje s Istočnom Crkvom. Papa Ivan Pavao II., inspiriran njegovim činom oproštenja i pomirenja, na pragu trećeg tisućljeća, objektivnim preispitivanjem nekih slučajeva iz povijesti Crkve, kao 'hodočasnik mira' predvodi Crkvu u ispitivanju savjesti i uporno, nakon znanstveno preispitanih problema, oprašta i traži oproštenje u ime Crkve kao njezin pastir.

U odnosu prema Židovima nakon održanog simpozija Korijeni protužidovstva u kršćanskom ozračju Papa priznaje zablude i pogreške počinjene u Crkvi prema Židovima, ali ovdje je zapalio svijeću dijaloga koja se ne bi smjela ugasiti. Pa unatoč svemu ima mnogo onih koji smatraju da je o protužidovstvu u Crkvi "sve rečeno, a nikada sve dovoljno dorečeno".⁹² I doista problem je vrlo kompleksan. Ima mnogo toga za objašnjenje i tumačenje. *Šoah* i za Židove i kršćane mora ostati spomen od kojega će se obje zajednice vraćati istom korijenu vjere. Probleme kako teološke tako i povijesne naravi treba proučavati kroz dijalog i studij. Papa na to potiče znanstvenike obje strane. Dijalog je nuždan i

90 L. Accattoli, *nav. dj.*, str. 100.

91 Usp. *Gerusalemme patria di tutti* (priredio, Europski ekumenski centar za mir), Ed. Dehoniane, Bologna 1995, str. 52. U Jeruzalemu 10. studenog 1997. Sveta Stolica i država Izrael potpisali su "Legal Personality Agreement" u 15 točaka s jednim aneksom i dodatkom kojim se Crkvi priznaje pravo da može u Izraelu imati svoje institucije. Tim je govorom Crkva dobila pravnu zaštitu svetih mjesta.

92 Paolo de Benedetti, *Il dovere di riflettere*, u: *Jesus* 10 (1997) 58.

ko nije lak. I Židovi i kršćani moraju ga nastaviti zbog budućnosti jednih i drugih. Dijalog je dar Božji čovjeku. Bog ga je zametnuo u savezu s Božjim narodom. "Stari savez" nikad nije opozvan. On je učvršćen u Isusu Židovu, i za Židove i kršćane. Zato i Židovi i kršćani moraju naći zajednički pogled u povijest i teologiju i probleme smještati u povijesni kontekst i prihvatiti kao povijesnu stvarnost. Židovi i kršćani ne žive izolirani u svojim vjerskim zajednicama nego zajedno u istom svijetu. Odnos mora biti tumačen ne samo u teološkom mnogoznačenju nego i filozofske i povijesne sadržaje učiniti istinitima kako bi ih objasnili novim generacijama. To vodi zajedničkom razumijevanju, podnošljivosti i suživotu. U svemu je sigurno, Židovi i kršćani imaju isti korijen, u izabranju Izraela. Zato kršćanin s Holgerom Banseom može uskliknuti: "Samo moja vjera u Isusa Židova, povezuje me uz sveti narod i po Njemu vjerujem da imam dio na obećanjima Božjim koja je obećao izraelskom narodu."⁹⁵ I Crkva se ne može drugačije definirati osim u odnosu prema korijenu, a to znači prema židovstvu iz kojega je iznikla. Isusovu smrt obje strane trebale bi tumačiti kao osudu koju je cijeli svijet izrekao. "Za naše grijehе probodoše njega, za opačine naše njega satriješe. Na njega pade kazna radi našeg mira, njegove nas rane iscijeliše" (Iz 53,5). On je "Jaganjac Božji koji odnosi grijeh svijeta" (Iv 1,29). "Njega, koji ne okusi grijeha, Bog za nas grijehom učini, da mi budemo pravednost Božja u njemu" (2 Kor 5,21). Svi smo krivi za njegovu smrt. Za razliku od napada na Židove kroz povijest i teološka tumačenja, ovaj nagovor pape Ivana Pavla II. je sigurno veliki 'Tractatus pro Judaeis'.

THE DIALOGUE OF RECONCILIATION AND CONVERSION

The Roots of Anti-judaism in Christian Environment

Summary

Pope John Paul II in his Apostolic letter *Tertio Millennio Adveniente*, n. 33, advised all christians to examine humbly and daringly their conscience on the eve of the Jubilee 2000. Following this guideline of His Holiness, Cardinal Roger Etchegaray organized in October 1997 a Conference on the roots of anti-judaism in christian environment. On October 31st the Pope received the participants of the Conference and encoura-

⁹⁵ *Gerusalemme patria di tutti*, nav. dj., str. 41.

ged them to go on researching honestly the roots and manifestations of anti-semitism in christian community. This article is an analysis of his speech, spoken in French and published in *l'Osservatore Romano*, of November 1st, 1997. In the light of the Declaration *Nostra aetate* 4 of the Second Vatican Council and of later documents on Catholic-Jewish relations, it explains why John Paul II admits the responsibility of the Church for the *šoa* of Jewish people under Nazi regime in Europe 1933-1945. John Paul II strongly condemns all forms of genocide, racism and anti-semitism. The *šoa* should remain for Jews and Christians a permanent reminder and stimulus to dialogue and to rapprochement of believers who have the same roots in faith. After centuries of hatred and discrimination this Pope has started a new *Tractatus pro Judaeis*.